

им. Сабашниковых, 1998.— 944 с. 6. *Наратор* // Словник літературознавчих термінів. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/5z6m0.html>. 7. *Новікова Є.С.* Теоретичні підвалини дослідження наративу в сучасній лінгвістичній парадигмі // Вісник ХНУ. – 2010. – №928. – С. 186-191. 8. *Полищук Я.* Роман з ангелом голоду // ЛітАкцент. - 2010. 9. *Шмид В.* Нарратология. – М.: Языки славян. культ., 2003. – 312 с.

О.В. Якименко, асп.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОПОЗИЦІЯ «УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ – КОМУНІЗМ» У П'ЄСІ НАТАЛІ РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО «ТУМАНИ»

У статті вперше аналізується п'єса Наталі Романович-Ткаченко «Тумани». Розглядається конфлікт твору через опозицію «український патріотизм – комунізм».

Ключові слова: *романтичний герой, український патріотизм, комунізм, фанатизм.*

В статье впервые анализируется пьеса Натальи Романович-Ткаченко «Туманы». Рассматривается конфликт произведения сквозь призму оппозиции «украинский патриотизм – коммунизм».

Ключевые слова: *романтический герой, украинский патриотизм, коммунизм, фанатизм.*

Natalie Romanovich – Tkachenko's play “The Fogs” is analyzed in the article for the first time. The conflict of work is considered through the opposition «Ukrainian patriotism – communism».

Keywords: *romantic hero, Ukrainian patriotism, communism, fanaticism.*

Про творчість Наталі Романович-Ткаченко написано небагато. Як правило, її доробок дослідники згадують побіжно при розгляді історії української літератури початку ХХ ст. В архіві Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського зберігається неопублікована п'єса письменниці «Тумани». На титульному аркуші рукою авторки виведено: «Читано 1921 р. у колі письменників та артистів. Присутні: П. Тичина, К. Квітка, О. Курило, Т. Вериківський, Д. Равинський, Гакебуш, Самійленко та інші» [Романович-

Ткаченко 1]. П'єса має значний обсяг: 80 сторінок, друкованих на машинці. Рукопис зберігся не повністю.

Наталя Романович-Ткаченко художньо змоделивала ситуацію протистояння українського патріотизму й комунізму, що відбивало реальне становище України в умовах запровадження на її території більшовицького режиму. Час дії – пореволюційний період. Автор визначила жанр п'єси як «драма», однак, на нашу думку, вона має ознаки трагедії та сатири, оскільки життя головного героя опиняється в небезпеці через арешт чекістами, а в самому творі висвітлюється життя мирного суспільства у сатиричному ключі. Назва п'єси «Тумани» є символічною, вона пов'язана з баченням письменницею більшовицьких реалій. Образ «туманів» слід, очевидно, розуміти в ідеологічному аспекті як ідейну дезорієнтацію українців, на свідомість яких насувається туман комуністичної ідеології.

Отже, мета статті – дослідити невідомий твір Наталі Романович-Ткаченко в аспекті опозиції «український патріотизм – комунізм».

У 20-х роках ХХ ст. українська драматургія стала одним із факторів національно-культурного будівництва. На думку Ю. Луцького, у цей період література досягла значного рівня розвитку: «революція в своєму національному і комуністичному аспекті мала велетенський вплив на літературу, передовсім якщо маємо на увазі не стільки твори, скільки самих письменників. Вони вперше в історії вийшли на історичну арену, вони вперше не мусли йти слідом росіян чи поляків. У минулому це часто приводило до русифікації чи навіть до полонізації української інтелігенції. Тепер вони стали свідками колосальних національних і соціальних потрясінь» [Луцький 2000, 32]. Унаслідок революційних перетворень українське суспільство опинилося у складних історичних умовах. З одного боку, активно поширювалася комуністична ідеологія, з іншого – ще досить потужними були патріотичні настрої серед населення, адже його більшість не сприймала більшовицького перевороту. Наталя Кузякіна констатувала: «Новий світ народжувався в муках і крові, серед надій та страждань, під грім гармат, у полум'ї пожеж. Могутні коліскові пісні нового соціалістичного світу були сповнені почуттями грізної непримиренної ненависті до ворогів» [Кузякіна 1963, 3].

У 20-х роках Наталя Романович-Ткаченко, подібно до інших літераторів, перейшла у стан внутрішньої еміграції. Письменниця звернулася до нового роду діяльності – драматургії, у якій по-філософськи осмислила реалії сучасної доби, відтворила суспільні настрої та віяння. Герої драми «Тумани» опиняються в ситуації духовної кризи. Сава Крилатий – типологічно близький до пізнішого образу Малахія Стаканчика – член Виконкому, фанатик комунізму, який у перших лавах бореться за встановлення більшовицького ре-

жиму в Україні. Це людина з романтичним уявленням про соціальну боротьбу, яка вірить у здатність своїми силами змінити світ. Сава вирішує ближче ознайомитися з новим життям, яке настало після революції. Таке знайомство ледь не призводить його до божевілля. Вражений невідповідністю реального життя й гасел, пропагованих більшовиками, він вирішує влаштувати міні-комуни в межах одного будинку з метою експерименту: чи може сучасне покоління щиро захити комуною? Цим Сава викликає спротив і здивування не лише мешканців будинку, але й своїх комуністичних соратників. Як іронічно зауважив член Виконкому, «живет Крылатый, как Преддомкомбед, и правит, как мудрый Рыцарь Коммуны своею паствою. [...] не допускает никаких «излишков» у своих подвластных, как у себя самого... Слухи были, что с невестой горячо любимой разошлись, так как он требовал полного отречения от собственности: от гнезда, от мебели, посуды, излишков белья и платья» [Романович-Ткаченко 64]. Оточення Крилатого вважає його божевільним.

Авторка змальовує Саву як романтичного героя, який не сприймає навколишній світ, а намагається культивувати ідеальну модель державного устрою, що існує в його уяві. Звідси виникає конфлікт протистояння людини і суспільства: «О, прокляття, що такому поколінню дано революцію счинити... нове життя творити... навколо нашого покоління тумани... Отруйні тумани... Гнітять і душать і дихання забивають... Низько нависли над землею і не дають простору летіти в небо (тут і надалі підкреслення моє – Авт.) (протягає Оксані руку) Творить... з дітей – людей... Людей нових. Тоді нове буде життя. Туманів там не буде! Проміння соняшні душ людських їх розвіють...» [Романович-Ткаченко 38]. Але Сава у своїх мріях далекий від сучасної йому дійсності. Про марність його романтичних ідеалів і поривань попереджає навіть наречена: «і нічогосінько з цього всього не вийде... ні з цього голоду, цебто з цієї інтернаціональної заповоги, ні з цих всіх небесних мрій про рай тут на землі! Рай можливий лиш на небесах і залишимо там його. Ех ви, окрилені! І нічого з люту вашого не вийде... І чим захоплюватись тут, не розумію я! Нудота і нудота – нездійснених мрій...» [Романович-Ткаченко 38-39]. Таким чином, авторка художньо моделює трагедію пророка, невизнаного людьми.

Водночас проблематика п'єси концентрується навколо осмислення наслідків національно-визвольних змагань. Наталя Романович-Ткаченко прагне представити весь спектр настроїв, що панували в суспільстві. У драмі діють персонажі-антагоністи – комуніст Сава й «український комуніст» Яким (його брат у других), Олеся (сестра Сави) й партійна робітниця Саня (наречена Сави). Авторка ставить героїв у конфліктні ситуації, прагнучи випробувати їх тезою: «Ти комуніст?» Навіть у середовищі комуністів виникає протистояння на національному ґрунті: «хоч би був я не укапист, а КПБУ

однаковісінько в очах неукраїнських комуністів все був би не справжній, бо не такий самий, як вони» [Романович-Ткаченко 71]. У збережених в архіві уривках недрукованого роману «Чорна мафія» письменниця розширить цю думку, застерігаючи проти спілки з більшовиками: «більшовики нас таких, як ми є, українських соціалістів, хоч яких лівих, але з українською державністю в голові, ще поки що не хочуть. Більше того, нас вони стрілятимуть. А такими стати, як їм хочеться, ми не можемо» [Романович-Ткаченко 36]. Ці слова відносно Сави й Якіма виявилися пророчими.

Прикметно, що у свідомості Сави поняття «комунізм» не ототожнюється з національністю:

САВА. (до Якіма) А ти, брат, ще не комуніст? Просто комуніст, а не український тільки?

ЯКИМ. Тільки український!

Таким чином, Сава підтримує шовіністичну політику Москви: або ти з нами, або проти нас. До того ж, авторка порушує питання мовної дискримінації: у свідомості партійного керівництва всі, хто говорить українською, – петлюрівці й бунтівники. Сава хоче водночас бути і більшовиком, і українцем – чого не пробачають йому соратники.

Через діалоги розкривається внутрішня суть героїв. Яким – учасник недавніх змагань за визволення України – змушений підпорядкуватися більшовицькій системі. Це виразник ідей самої авторки. На патетичні заклики Сави й Сані щодо інтернаціональної допомоги голодуючим народам Яким відповідає протестом, особливо проти примусових методів більшовиків, виявляючи свою виразну патріотичну позицію: «найбільш мені неправдою здається, як одна кляса гнітить другу, або як нація одна та під ноги топче другу... от як нас великороси тиснуть чи хто иньший... Як би ж ми самі в своїй країні господарями були! В своїй хаті своя сила, і правда, і воля. Всі наші багатства насамперед нам, українцям...». До речі, цю тезу Наталя Романович-Ткаченко пізніше розширить і повторить у спогадах про становлення національно-визвольного руху на Україні.

Не менш цікавими й неоднозначними є жіночі постаті п'єси. У питанні про методи запровадження реквізиції та продподатку вони також розділилися на два табори:

ОЛЕСЯ. Ну то не тільки нам, тим, хто ближший тут до нас, вареники в сметані, всі блага України, а й усім голодним! Усім, і близьким, і далеким! Хто ж тут кого гнітить, як українець не дає своїх багатств товаришам иньших націй, й силою доводиться нагадувати йому про його товариський обов'язок!

САНЯ. (спиняється перед Олесею). Ну й вистрілила... рівно бомба... Метку ученицю має Сава. Тепер стань серед базару, як в кошику карто-

плю продаватимеш, та і гукай, клич до продподатку, агітуй! [Романович-Ткаченко 36].

Жіноче протистояння Саня – Олеся більш напружене, ніж чоловіче. Жінки імпульсивніші й радикальніші. Олеся – Савина учениця – ще одна фанатка комунізму. Тут авторка ніби утверджує свою тезу, що «більшовицька бацила чіпка». Олеся щиро вірить у комуністичні гасла, вона впевнена, що лише соціалізм принесе щастя народу. Героїню переповнюють романтичні поривання до блакиті:

ОЛЕСЯ. [...] Коли з людьми щось вкупі робиш, все легше й всі тоді добрійші, про себе клопіт одліта, душа росте... І наче летить на крилах. Такі легкі, білі крила наче несуть в блакитну височінь.

САНЯ. Ех, крила, крила, тільки не білі, а залізні ще! Росли і ми. Та вирости! І буде з нас... [Романович-Ткаченко 39].

Натомість Саня – це розчарована в революційній романтиці комуністка, яка прагне не комуни, а родинного гнізда, не зрівняння й відмови від власності, а комфорту. Вона усвідомлює марність поривань Сави та Олесі: «Хіба як комуністка, то треба не їсти і не пити, а тільки жертвовно, віддано, для других краще життя творити і все другим давать?! В Жінвідділі і далі буду працювати, але це буденна праця, а не священна служба...» [Романович-Ткаченко 39]. Вона служить новій владі й сприймає винагороду як належне.

У п'єсі розроблено мотив протистояння братів, які опинилися в різних таборах, це, передовсім, сюжетні лінії Сава – Кирило і Сава – Яким. Крилатий, намагаючись завести комуну, реквізує «надлишки» речей на користь мало-забезпечених мешканців. Кирило – його брат у других, старший брат Якіма, – очолює групу заможних жителів, які опираються Савиним реформам, і, врешті-решт, доносять на нього в органи ЧК. Яким – це ідейний антагоніст Крилатого. Кожен із братів є уособленням розірваної надвоє України, образ якої набуває статусу провідного:

САВА. Ну що ж там на українській вулиці чувати? Як там живе Україна твоя?

ЯКИМ. Моя, брате, Вкраїна не вмірає, хоч і катують її щоденно... Хоч отруйні стріли сини їй в серце посилають, хоч кривью вся облита і хоч в ранах вона. Ех, брате, була колись одна в нас із тобою Україна...

САВА. А стало дві! Як дві правди на світі!

ЯКИМ. Чудно це мені: як це дві? Чому це дві? Які? Одне над нами небо, мову одну чую, нарід бачу оден.

САВА. Дві, Якіме, України, дві! Ось послухай: твоя Україна – вона буржуйка, брате Якіме. Твоя Вкраїна – це пишна роскішна квітка, попід шклом захищена, та не під простим, бо просте трісне, а під броньованим (натяк на

німецьку військову підтримку гетьмана П. Скоропадського – Авт.): лиш для своїх дітей цілючі пахощі свої лле... для них пишається, своїм лише всміхається ланами, срібними річками, гаями, пишними, зеленими. [...]

Моя Україна – це мудра господиня, що овочі свої багаті та сочисті збира ретельно, запопадливо їх ховає, але не в землю, не для себе самої, а овочами чудодійними свого раю-саду весь світ живить, весь світ працюючих, голодних, щоб дати сили їм, знесиленим, своїм шляхом вперед йти, знеможеним не впасти і на усій землі завести сад цвітучий, барвистий, пишний...

ЯКИМ. А твоя, Сава, Україна живе ще? [Романович-Ткаченко 40].

Савина соціалістична Україна існує лише в його хворобливій романтичній уяві, адже, як видно з п'єси, комуністи вже змінилися за своєю внутрішньою суттю, з'явилася номенклатура, яка буде для себе рай земний, а не небесний. Якимова Україна, незалежна і заможна, живе в його спогадах. Таким чином, у драмі зображено дві України, й обидві фантомні, неіснуючі, а вся п'єса є трагедією мрійництва в добу революції. Особливістю сюжету є те, що авторка, зображуючи гострий ідеологічний конфлікт між братами, уникає його кривавого вирішення. Ідейні позиції розкриваються в мирній атмосфері, з дотриманням взаємоповаги.

Художнє осмислення проблеми «український патріотизм – комунізм» дозволяє авторці сформулювати питання про право українців на власну державу, аргументувати необхідність більш радикальної боротьби за її права. У свідомості авторки уособленням пасивної боротьби за незалежність є український гімн, про що є свідчення в її спогадах.

САВА. Моя (Україна – Авт.) живе... [...] Твоя, як сам кажеш ти, тільки не вміра. Хто «не вміра» – це не життя вже! І оцей поклик, ніби могутній та гучний, «ще не вмерла Україна» – це власне символ її усїєї кволої, млявої слабкої нашої України. Гукнете: «Ще не вмерла», – і радієте. Чого радіть? Що ще не вмерла, що значить вже на ладан дише? Хіба це сильно, могутньо гукати «ще не вмерла»? Хіба це гімн життя, сили пориву вгору? Ні, наша Україна – вона не так співає! [Романович-Ткаченко 41].

У п'єсі знайшов відображення власний досвід письменниці, яка була свідком арештів серед населення, пошуку владою «внутрішнього ворога». Так, Якіма, котрий широко підтримує безкровний характер боротьби, страшисть нечуваній терор:

ЯКИМ. Та оце заарештовують переважно не робітників, а, як каже Сава, «петлюрівську інтелігенцію», а, просто кажучи, українську інтелігенцію. Ну яка вона петлюрівська? Вона на роздоріжжі, поскубана, понівечена, приголомшена. І треба ж їй дати час оглядітися! Ми, робітники, що ще до революції мали діло із своєю інтелігенцією, знаємо, яка вона. Окрім маленької

жменьки, яку можна ще назвати «буржуйською», вона дуже революційна, наша інтелігенція, тільки не бийте ж її безоглядно... та вже як б'єте, не вимагайте, щоб «слава» вам співала! Не бийте ж її за те, що не таким темпом, як російська, всмоктує в себе комунізм, не бийте її за те, що селяне, бува, хліба не хочуть давати! Занадто багато складних питань враз довелось їй вирішати, занадто важкий тягар одразу впав на плечі їй. В Росії інтелігенція щаслива, там було ясно: шкереберть соціальні мури – і край! Не було там тої плутанини, що в нас: не тільки робітник, селянин проти пана, а й українець проти руського, єврей проти українця. В Росії на плечі інтелігенції впав тільки комунізм, тільки соціальна революція. І менш впав на плечі тягар. Бо хоч і мріяла інтелігенція про соціалізм й теоретично його студіювала, а перше владне слово робітника, перша рішуча куля в чоло контрреволюції – і як грім вдарило інтелігенцію. Це там, в Росії, де на неї впав тільки комунізм. А у нас, на Україні, що вже про нас казати? Нас не було... Нам віками твердили, що нас, українців, нема, гнітили нас і нищили нас [Романович-Ткаченко 71].

Отже, у художньому осмисленні тогочасної української дійсності Наталя Романович-Ткаченко значно випередила своїх колег по перу. Вона через розгортання напруженої колізії «український патріотизм – комунізм» показала ідеологічне розшарування українського суспільства на «свідомих українців» і більшовиків, деструктивний вплив нової влади на його життя. Порушила проблему нездійсненності мрій революційних романтиків і фізичної загибелі самих фанатиків комунізму під репресивним колесом більшовизму (що знайде продовження у творах М. Хвильового). Розкрила трагедію не визнаного своїм народом пророка (яку пізніше детально розробить М. Куліш у драмі «Народний Малахій»).

1. *Кузякіна Н.* Нариси української радянської драматургії. – К.: Рад. письм., 1963. – 239 с.; 2. *Луцький Ю.* Літературна політика в Радянській Україні. 1917-1934; Упор. Шевчук В. – К.: Гелікон, 2000. – 248 с.; 3. *Романович-Ткаченко Н.* Тумани. - Інститут рукопису НБУ Ф.І, од. зб. 3555. - 80 с.; 4. *Романович-Ткаченко Н.* Чорна мафія Інститут рукопису НБУ Ф.І, од. зб. 3541. - 47 с.; 5. *Свербілова Т.* Від модерну до авангарду: жанро-стильова парадигма української драматургії першої третини ХХ століття / Свербілова Т., Малютіна Н., Скорина Л.; Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Черкаси: [б. в.], 2009. – 598 с.